

مسئولیت مدنی

(ضمان قهری)

(رشته حقوق)

دکتر ابراهیم تقی زاده دکتر سید احمدعلی هاشمی

سرشناسه	: تقی زاده و اشان، ابراهیم، ۱۳۵۲-
عنوان و نام پدید آور	: مسئولیت مدنی (ضمان قهری)/ ابراهیم تقی زاده، سید احمد علی هاشمی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: یازده، ۲۸۹ ص.
فروست	: دانشگاه پیام نور، ۱۹۱۵: گروه حقوق، ۱/۲۴.
شابک	: 978 - 964 - 387 - 960 - 0
وضعیت فهرست نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: مسئولیت (حقوق) - آموزش برنامه ای.
موضوع	: مسئولیت (حقوق) - ایران - آموزش برنامه ای.
موضوع	: عقد ضمان - ایران - آموزش برنامه ای.
شناسه افزوده	: هاشمی، سید احمد علی، ۱۳۵۴-
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور.
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ت ۷۵/م ۵۷۹ K5۷۹
رده بندی دیویی	: ۴۶۱.۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۹۶۰۶۸۱

دانشگاه پیام نور

مسئولیت مدنی

(ضمان قهری)

مؤلفان: دکتر ابراهیم تقی زاده - دکتر سید احمد علی هاشمی

ویراستار علمی: دکتر مسعود امانی

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۴۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول بهمن ۱۳۹۱

شابک: ۰۰ - ۹۶۰ - ۳۸۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 387 - 960 - 0

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق نشر اعم از چاپی، الکترونیکی، تصویری، صوتی و اینترنتی برای دانشگاه پیام نور محفوظ است)

قیمت: ۶۴۰۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمرهٔ کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صورتی جدید چاپ می‌شود. متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

گفتار دوم: مسئولیت ناشی از وسایل نقلیه

گفتار سوم: مسئولیت تولید کنندگان کالا

گفتار چهارم: مسئولیت ناشی از حیوان

فصل چهارم: موارد معافیت از جبران خسارت

مبحث اول: علل خارجی

گفتار اول: قوه قاهره (فورس ماژور)

گفتار دوم: تقصیر زیان دیده

گفتار سوم: تقصیر شخص ثالث

مبحث دوم: قاعده احسان

گفتار اول: مبنای قاعده احسان

گفتار دوم: معنا و مفاد قاعده احسان

گفتار سوم: موارد تطبیق قاعده

مبحث سوم: علل موجه مسئولیت

گفتار اول: حکم قانون یا دستور مقام صالح قانونی

گفتار دوم: اذن

گفتار سوم: عملیات ورزشی

گفتار چهارم: اضطرار

گفتار پنجم: تحذیر (هشدار)

گفتار ششم: دفاع مشروع

گفتار هفتم: قاعده غرور

گفتار هشتم: قاعده اقدام

فصل پنجم: شرایط مطالبه جبران خسارت

مبحث اول: مطالبه رسمی

مبحث دوم: قانون حاکم

گفتار اول: طرح بحث

گفتار دوم: در حقوق ایران

گفتار سوم: در حقوق بین الملل

گفتار چهارم: تعیین قانون حاکم در زمان (تعارض قوانین در زمان)

مبحث سوم: ادله اثبات

گفتار اول: طرح بحث

گفتار دوم: حقوق ایران

گفتار سوم: بار اثبات

مبحث چهارم: دادگاه صالح

گفتار اول: طرح بحث

گفتار دوم: صلاحیت ذاتی

گفتار سوم: صلاحیت محلی

فهرست مطالب

مقدمه

نه

فصل اول: شناخت موضوع

مبحث اول: مسئولیت

گفتار اول: تعریف مسئولیت

گفتار دوم: اقسام مسئولیت

گفتار سوم: مسئولیت مدنی

گفتار چهارم: هدف مسئولیت مدنی

مبحث دوم: سیر تاریخی تحولات مبانی مسئولیت مدنی

گفتار اول: تاریخچه مسئولیت مدنی در حقوق غرب

گفتار دوم: مبانی مسئولیت مدنی در حقوق غرب

گفتار سوم: شکل گیری مسئولیت های بدون تقصیر

گفتار چهارم: مبانی مسئولیت مدنی در فقه امامیه

گفتار پنجم: مبانی مسئولیت در حقوق ایران

فصل دوم: ارکان مسئولیت مدنی

مبحث اول: خسارت یا ضرر

گفتار اول: تعریف ضرر

گفتار دوم: شرایط ضرر قابل مطالبه

گفتار سوم: انواع خسارت (ضرر)

مبحث دوم: فعل زیانبار

گفتار اول: در مسئولیت قهری

گفتار دوم: در مسئولیت قراردادی

مبحث سوم: رابطه سببیت

گفتار اول: مفهوم رابطه سببیت

گفتار دوم: ضابطه سببیت

گفتار سوم: تعدد اسباب

فصل سوم: مسئولیت های خاص و مختلط

مبحث اول: مسئولیت ناشی از فعل غیر

گفتار اول: مفهوم مسئولیت ناشی از فعل غیر

گفتار دوم: مبانی مسئولیت ناشی از فعل غیر

گفتار سوم: مصادیق مسئولیت ناشی از فعل غیر در حقوق ایران

مبحث دوم: مسئولیت ناشی از اشیاء و حیوانات

گفتار اول: ساختمان و اجزاء آن

مقدمه

«مسئولیت مدنی»، التزام شخص به جبران خسارت وارده به غیر است. ایجاد این مسئولیت گاه ناشی از نقض تعهدات قراردادی است و گاه تخطی از تکالیف عرفی و قانونی است. لذا «مسئولیت مدنی» در معنای عام، شامل مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی است؛ لیکن «مسئولیت مدنی» در معنای خاص، به معنای الزام به ترمیم و جبران خسارات در خارج از روابط قراردادی است.

در «فقه امامیه»، یکی از موضوعات مهم، «موجبات ضمان» است که منظور از آن، التزام به جبران خسارت‌های ناشی از «اتلاف»، تسبیب و یا عدم اجرای قرارداد می‌باشد؛ عمده‌ترین مسائل مربوط به ضمان در «کتاب الضمان» و «کتاب‌الدین» در مجموعه‌ها و موضوعات فقهی آمده است؛ در کتاب «العناوین»^۱ تألیف علامه «میر فتاح مراغه‌ای» (عنوان ۵۷ تا ۷۹) بحث مبسوطی در این خصوص آمده است که دارای اهمیت بسیار می‌باشد. در میان نویسندگان معاصر بسیاری از «فقه‌اء امامیه» و «عامه»، با رویکرد جدید فقهی و حقوقی و تطبیقی به مسائل «مسئولیت مدنی» از دیدگاه اسلام پرداخته‌اند که در موضوع ما مورد استفاده قرار گرفته است.^۲

به لحاظ نظری و عملی، کاربرد مسائل مسئولیت مدنی، در موضوعات حقوقی و اجتماعی و اقتصادی برکسی پوشیده نیست. حقوق «مسئولیت مدنی»،

۱. حسینی مراغه‌ای، سید میر عبد الفتاح، العناوین، ج ۲، چاپ اول، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۸ هجری.
۲. السنهوری، عبدالرزاق احمد، مصادر الحق فی الفقه الاسلامی، ج ۴، ج دوم، بیروت، منشورات الحلبي الحقوقیه، ۱۹۹۸ والسنهوری، عبدالرزاق، الموجز فی النظریه العامه للالتزامات فی القانون المدنی المصری، چاپ اول، قاهره، مطبعه الجته التألیف، ۱۹۲۸ و الوسیط فی شرح القانون المدنی، ج ۱، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا. و رک: الشربینی، محمود، المسئولیه المدینه فی الفقه الاسلامی، العدد ۱۹. مجله العداله، الامارات العربیه المتحده، ایوایی السنه السادسه، آوریل ۱۹۷۹. سراج (محمد احمد)، ضمان العدوان فی الفقه الاسلامی، چاپ اول، قاهره، دارالثقافه، ۱۴۱۰ هجری

۲۲۷	مبحث پنجم: شروط کاهش و عدم مسئولیت
۲۲۷	گفتار اول: وجه التزام
۲۲۸	گفتار دوم: شرط کاهش (تحدید) مسئولیت
۲۲۹	گفتار سوم: شرط عدم مسئولیت
۲۳۱	مبحث ششم: طرفین دعوی مسئولیت مدنی
۲۳۱	گفتار اول: مسئولیت اشخاص حقوقی
۲۳۳	گفتار دوم: قائم مقام
۲۳۴	مبحث هفتم: روش‌های جبران خسارت و تقویم آن
۲۳۴	گفتار اول: روش‌های جبران خسارت
۲۴۰	گفتار دوم: روش‌های تقویم خسارت و زمان و مکان آن
۲۴۷	فصل ششم: موجبات ضمان در قانون مدنی
۲۴۷	مبحث اول: اتلاف و تسبیب
۲۴۷	گفتار اول: اتلاف به مباشرت
۲۴۸	گفتار دوم: اتلاف به تسبیب
۲۵۰	مبحث دوم: غصب
۲۵۰	گفتار اول: شناخت موضوع
۲۵۴	گفتار دوم: مسئولیت‌های غاصب
۲۶۹	گفتار سوم: رابطه مالک و غاصبان
۲۷۱	گفتار چهارم: رابطه غاصبان با یکدیگر
۲۷۲	گفتار پنجم: معامله نسبت به مال مغضوب
۲۷۳	مبحث سوم: استیفاء
۲۷۳	گفتار اول: معنای استیفاء
۲۷۴	گفتار دوم: اقسام استیفاء
۲۸۶	مبحث چهارم: ایفای ناروا
۲۸۷	گفتار اول: شرایط تحقق ایفای ناروا
۲۸۸	گفتار دوم: مصادیق ایفای ناروا
۲۸۹	گفتار سوم: اثبات ناروا بودن ایفاء
۲۸۹	گفتار چهارم: تعهدات گیرنده مال ناشی از ایفای ناروا
۲۹۱	گفتار پنجم: معاملات گیرنده نسبت به مال
۲۹۲	ضمیمه
۲۹۲	قانون مسئولیت مدنی (مصوب ۱۳۳۹)
۲۹۵	نمایه موضوعی
۳۰۵	فهرست منابع

است که «شبه عقد» نیز نامیده می‌شود. تفاوت شبه عقد با عقد در این است که در شبه عقد، تراضی طرفین برای ایجاد تعهد وجود ندارد، در حالی که در عقد ایجاد تعهد، زائیده اراده و توافق طرفین است. برخی «غصب»، «اتلاف» و «تسبیب» را با عنوان «جرم» و «شبه جرم» بررسی می‌کنند، در جرم یا شبه جرم، یک واقعه عمدی یا غیر عمدی نامشروع ایجاد التزام و تکلیف می‌کند. جرم، عمل نامشروع زیان آور عمدی است؛ لیکن اگر عمل نامشروع، غیر عمدی و ناشی از بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی باشد، «شبه جرم» نامیده می‌شود.

امروزه در مسئولیت مدنی، مباحث جدیدی به ویژه در چند سال اخیر مطرح شده که حقوق ما از آن غافل مانده است و لذا خلأ مباحث نظری به شدت احساس می‌گردد. زمینه‌هایی مثل حمل و نقل، مسئولیت حرفه‌ای تولیدکنندگان کالا، مسئولیت سازندگان ساختمان، مسئولیت مشاغل حرفه‌ای و حقوق مصرف‌کنندگان، باعث شده مسائل جدیدی در حقوق کشورها مطرح شود و بالتبع قوانین جدیدی در کشورها تصویب شود که در حقوق ایران نیز پیش‌بینی و وضع مقرراتی در این خصوص به شدت احساس می‌شود.

امید است که در این تالیف بتوانیم زوایا و پیچیدگی‌های موضوعات «مسئولیت مدنی» را تا حد امکان بررسی نماییم. از خوانندگان محترم خواهشمندیم، با دیده پاک خطا پوششان، اشکالات و نواقص را با دیده اغماض بنگرند و از راهنمایی و مساعدت دریغ ننمایند.

دکتر ابراهیم تقی زاده

دکتر سید احمد علی هاشمی

تابستان ۱۳۹۱

که یکی از مهمترین و دامنه‌دارترین شاخه‌های حقوق است در حقوق موضوعه ما فاقد نظامی منسجم است. در واقع، وجود قوانین متشتت و گاه معارض در این خصوص از جمله مقررات قانون «مدنی»، قانون «مسئولیت مدنی»، قانون «بیمه اجباری دارندگان وسیله نقلیه موتوری زمینی» و قانون «مجازات اسلامی» و... حقوق «مسئولیت مدنی» را با ابهامات و اشکالات فراوان مواجه ساخته است. از این رو، تهیه مقرراتی که متضمن روشی شایسته و بایسته در جبران خسارات وارده بر جان و مال افراد باشد، نیاز به بازنگری همه قوانین متفرق ناظر به مسأله و باز نویسی متنی مبتنی بر اصول دارد. البته قانون مجازات اسلامی جدید^۱ در بسیاری از موارد ابهامات را حل کرده است، ولی بدون تردید در این راه یکی از اهم اقدامات، رفع تعارض میان مقررات قانون «مسئولیت مدنی» و قانون «مدنی» است؛ چرا که قانون مدنی در بحث اتلاف، صرف تلف مال غیر را موجب مسئولیت دانسته، در حالی که قانون «مسئولیت مدنی»، با ادعای تکمیل مقررات قانون مدنی، مبنای سابق را نادیده انگاشته و نظام مسئولیت را بر «تقصیر» بنا نهاده است.

قانون مدنی در مواد «۳۰۱» تا «۳۱۷» با عنوان «در الزاماتی که بدون قرارداد حاصل می‌شود»، ایفاء ناروا، اداره مال غیر، استیفاء از عمل یا مال غیر، غصب، اتلاف و تسبیب را مورد بررسی قرار داده است. اصطلاح «مسئولیت مدنی»، مترادف با «ضمان قهری»^۲ در «فقه» است. منظور از ضمان قهری، الزام به پرداخت مالی یا انجام امری است، بدون اینکه الزام مزبور از توافق طرفین ناشی شده باشد. در خصوص ایفاء ناروا، اداره مال غیر و استیفاء از عمل غیر یا مال غیر، یک واقعه ارادی مشروع موجب التزام

۱. در زمان نگارش این تالیف متن لایحه جدید قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۰/۹/۲۷) که از جهت روال قانونی نهایی شده بود، دارای ایرادات شکلی بوده که در حال اصلاح می‌باشد. به هر حال از آنجایی که امیدوار است همین متن به صورت قانون مجازات اسلامی تصویب شود و تغییر محتوایی صورت نگیرد در این تالیف با اغماض تحت عنوان قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۰ نام برده شده است.

۲. اگر سبب ایجاد تعهد به مالی، خارج از عقد بوده باشد، اصطلاحاً در این امور «ضمان قهری» بکار می‌برند. در فقه، ضمان قهری در برابر «ضمان معاوضی است» که در عقود مالی معوض بکار می‌رود به این معنا که اگر یکی از عوضین قبل از قبض تلف شود، عوض دیگر به مالک داده می‌شود.